

TE PIWA "TAIPO."

(NA TAKUTA RANIERA KAHUNGUNU.)

(D. COLQUHOUN, M.D. Lond.)

TE tau 1809, i tata ki te 1000 nga tangata o Niu Tirenī i mate i te Piwa Taipo; 1500 pea nga tangata i pangia engari kahore i mate. Kahore i mohotia te nui o nga Maori i mate, i pangia, kahore hoki e tūhūtūhia ana nga take mate o te Māori, oira e mara ana he nui nga Maori e pangia ana e tenei mate i o ratou kainga, he nui hoki o ratou e mate ana. E mea ana aku hea a Tutere Wirepa raua ko Pita Pauka kamui te hiabia o te Maori kiā mohi ki tā te takuta pakela korero mo tenei mate, e tino koa ana ahau ki te tūhūtūhi i ēnei korero. Ko take hiabia he tūhūtūhi ki te roa Maori oira e kore e tana e au, e a reira me tonu e ahau ki tetahi tangata e mohio ana ki nga roa e ruu, he māngai moku.

Ko te take tuatahi. He aha te Piwa Taipo, ma te aha tatou e mohio ai iia pā mai ki a tatou? Tuarua: He aha te take o tenei mate? Tuatoru: He aha nga tikanga he arii atu, a he aha hoki nga rongoa hei patu iia pā mai?

Ki te pangia te tangata e te piwa, kahore e kaha te panga mai; kahore te turoto e mohio ki te rā i timata ai tōna mate. Ko tana e mohio ai he ngenge he ruwhā, ahakoa mō ēa okioki e kore rawa ia e pāi, ka āmī tana mahunga, ka māeke tona tinana ka wiri. Kotahi pea te wiki e penei arii i nuku atu rāni oira e haereere tonu ia i nga ia katoa, āwāwāra i te ngoikore mā iho o tana tinana ka takoto ia ki te moenga. E ruaki ana ia, kahore he hiabia ki te kai, e āmī tonu ana tōna mahunga, ka koroke pea ia ka rere rānei. Mehe-mea i kaha te panga o te piwa kiā kotahi wiki ia e takoto ana ka timata te huri o ana whakaro, ka wāirangi mox iho nga korero, ka hiabia ki te tu ki runga ki te haereere. Ka ruu nga wiki ka tino ngoikore rawa ka heke tona tinana. Ka ka tara kiri, ka māroke te arero ka ura, ka pera ano ana niho. Mehe-mea mo te mate ia e mate i te toru o nga wiki, mehe-mea ia e hoki mai hei te toru o nga wiki ka mātao tōna kiri, ka hoki mai ana whakaro, ka kaha ki te kai. I te nui o tona ngoikore te kaha ki te tu ki te haere rānei heoi mā te tangata tonu e pupuri; i te ngoikore ano o tona hinengarō he kai anake ki a ia, kai pāi, kai kino. He maha nga wiki e māu tonu ai tōna ahua porangi.

He poto rawa tenei korero mo te ahua o te piwa; kahore i poto katoa nga korero. He tangata ano e ngawari te pangia, he tangata ano e tino kaha rawa. I etahi wa i te mea ka toru nga wiki e takoto ana te turoto, i a ia e whakaro ana kua ora ia ka timata ano te piwa ka mate ano ia mo te toru wiki. I etahi wa e pā a ia te mate ki nga pukapuka, he piwa kino tenei. He wa ano kamui te rere me te pata mai o te tōro o tō o nga whekau, o te puka.

Ki te pūa he piwa ki tetahi tūroto, takiwa rānei, he nui nga tangata e pangia, i etahi wa e eke ana ki te nui e pangia i te wa kotahi. Nā, ka kīia, he mate horapa te piwa taipo. Nā te pakela pea tenei mate i māu mai ki Niu Tirenī, oira kaore ano iā kīia tino mohio tū.

Ko te mea he whakatuānga māku māia nei ko te ahua o tenei mate. Kahore rawa i tino maha nga tū kua pāure nei o te tino kuaretanga o te tangata ki tenei mate. I nga wa i māu he nui nga tangata i Uropi i mea na te Atua i tuku māi nga mate, he rāi nona ki te tangata, e rongō ana hoki ahau e kīia ana ki te whakaro a etahi Māori na te wāwā kīā i tuku māi nga mate penei. He kuae nga tangata e kōroto penei arii. Pāi ke atu mehe-mea i tīno o ratou kanohi mehe-mea e kīia i pata mai tenei hanga kino i runga ano i o ratou he i a tōna tikanga kino. Ko tenei ia nga tangata mātao Uropi i rapu ai, a i te ratou kaha ki te arii tīno he nui ngā mātao te Piwa Taipo i kīia e ratou. Ko te mea nui i kīia e ratou ki tenei, mā ko te take nui o te piwa ko nga tikanga pāu a te tangata. I kīia tetahi tarutaru kīia i te tū rawa e kore e kīia e te kanohi meoi, engari me tīno i roto i nga karāhe whakamūni a te pūaha i kīia tōna tino mātao e tapu ana i roto i nga whekau e kore tangata e pangia ana e te Piwa Taipo. E ngana ana e tana tarutaru nga taha o nga whekau, ka tapu te tino o te mariao. E pata mai ana i te paku ehei tarutaru ki waho ki roto ki te hau, ki te paru ki te kōre te tangata e tapato, ka uru ehei tarutaru ki roto i nga wāi umu, i nga kai, ka kāinga e te tangata ka horapa tenei mate.

Ki te mea tātou kīia kua te Piwa Taipo e horapa me ēa atu maha o te mate he oia mo te huarāhi kīia mā te tangata me nga tikanga. Ko te mea nui rawa kīia kua rawa nga wā e kino, ki te kīia te wā me kolua rawa ka māu ai. Ki te poho hīhīhi te tangata me whakango kīia nga mea e pata mai ana i roto i te tangata, ahakoa he wa mate he wa ora rānei,